

שאנחנו כבר לא משוגע

קריאה חדשה במעשה מתבואה

אלעד נבו

ראשי פרקים:

מבוא

העולם משתגע

משוגעת ככל המשוגעים

לרדת מתחת לשולחן

מבוא

סיפורי המעשיות שימשו את ר' נחמן כאמצעי להעברת מסרים עמוקים ועליונים, שלא יכלו להימסר אחרת. הם באו לעורר את הישנים, לרפא את העיוורים, על ידי שימוש בכלי פחות ערך לכאורה (ליקוטי מוהר"ן ס, ו):

כי כמו שמרפאין את העור, צריכין לסגרו, שלא יראה את האור פתאם. וצריכין לצמצם לו את האור, כדי שלא יזיק לו מה שיראה פתאם. כמו כן לזה שהיה בשינה ובחשך זמן רב, כשרוצין להראות לו פניו ולעורר, צריכין להלביש לו את הפנים בספורי מעשיות, כדי שלא יזיק לו פתאם האור.

מעשיותיו של ר' נחמן נלמדות עד היום בעיון ובבקיאות. במאמר זה נציע קריאה חדשה ב"מעשה מתבואה", מעשייה שסיפר ר' נחמן לחסידיו אך לא פורסמה בקובץ "סיפורי מעשיות משנים קדמוניות" הקאנוני, אלא הועברה במסורת מפה לאוזן ונרשמה על ידי ר' אברהם חזן בספר "כוכבי אור". הקריאה המוצעת במאמר זה צמודה לכתוב אך מפליגה לכיוונים חדשים אליהם ר' נחמן בוודאות לא היה מודע, אך בוודאי גם איפשר והזמין לקרוא בהם מתוך נקודת מבט רחבה. כך ניתן אולי להבין מדברי ר' נתן, תלמידו המובהק, בהקדמה לקובץ סיפורי המעשיות: "תכלית כוונות אלו המעשיות רחוק מאוד מדעת אנוש ועמוק עמוק מי ימצאנו".

העולם משתגע

המשל מהתבואה. שפעם אחת אמר המלך לאהובו, השני למלך, באשר אני חווה בכוכבים, רואה אני שכל התבואה שיגדל בשנה זאת - מי שיאכל ממנה יהיה נעשה משוגע, אם כן יטכס עצה. וענה לו: שעל כן יכינו בעדם תבואה שלא יצטרכו לאכול מתבואה הנ"ל. וענה לו המלך: אם כן כשאנחנו לבד לא נהיה משוגעים. וכל העולם יהיה משוגע אז יהיה להפך (ולהכין בשביל כולם אי אפשר) שאנחנו יהיו המשוגעים. על כן בודאי נצטרך גם כן לאכול מהתבואה. אבל רק זה שנסמן סימן על מצחנו שנדע על כל פנים שאנחנו משוגע. שאם אהיה מסתכל על מצחך וכן כשתסתכל על מצחי - נדע מהסימן שאנחנו משוגע.¹

העולם הולך להשתגע. הסדר התקין של המציאות נהפך, המציאות מתבלבלת - עם ישראל יוצא לגלות. התבואה, בחינת מה שזרעת הוא מה שתקצור, טורפת את הקלפים ומחלקת אותם מחדש. כל זאת רואה המלך החווה בכוכבים (ליקוטי מוהר"ן לא, פס' ו, ט):

ודע, שהיסורים שיש לאדם בדרכים, היא בסיבת גלגלי הרקיע, כי אין לך דבר מלמטה שאין לו כוכב מלמעלה... והכל תלוי בברית, בבחינות: "אם לא בריתי יומם וְלַיְלָה חֲקוֹת שָׁמַיִם וְאֶרֶץ לֹא שָׁמַיִם" ... ולכל דרך ושביל יש כנגדו בגלגלים דרך ושביל. וכן בין דרך לדרך גדל כאן עשבים, כן יש גם כן נגד כל עשב ועשב כוכב שהוא כנגדו שהעשב גדל מכוחו... ולפעמים, כשאדם יש לו עיכוב וצער בדרך, הוא מחמת שכנגד המקום הזה יש שם עיכוב בהכוכב, שאינו מאיר בשלמות, ועל כן התקנה לזה לתן צדקה קודם שיצא לדרך.

הפסוק מירמיהו קושר בין הברית של ישראל לקב"ה לבין השמים והארץ. ר' נחמן מסביר שמעשי האדם משפיעים על הכוכבים המשפיעים על מאורעות החיים. אם יבחר אדם בטוב ישפיע על הכוכבים שישפיעו על התגלגלות העולם לטובה. והנה, חוזה המלך בכוכבים ורואה שהמעשים הכריעו את הכוכבים לכף חובה - התבואה, "העשב", תצמח ותעכב את העולם, תבלבל אותו. במצב זה הולך המלך למשנהו אהובו ומתייעץ עמו כיצד יש להתמודד עם ידיעה זו. בנקודה זו ראוי להתעכב לרגע - המלך דואג לכך שהעם ישתגע. המשנה, אהובו, רוצה לדאוג למלך ולו, שיימנעו מאכילת התבואה ויישארו שפויים. אבל המלך לא מוכן לקבל מצב כזה - אם העם משתגע כיצד יכול הוא להישאר שפוי? הוא לא יוכל לעמוד מן הצד ולהביט בשפיותו

¹ כוכבי אור, עמ' קצב, הוצ' קרן אודסר.

בעם שמשגגע, לכן אין לו ברירה אלא לאכול גם הוא מהתבואה המשגעת. השקפה זו אומרת דרשני, שכן ניתן להניח שמלך בשר ודם בכלל לא היה מעלה על דעתו לאכול מתבואת העם ולהשתגע עמם. כל עוד העם ימשיך לשלם את המיסים המוטלים עליו ולהשמע לצווי המלך - הוא יכול להמשיך לחיות בשמחה ובשלווה. שהרי גם ככה מלך רגיל לא חי ביחסים קרובים ואישיים עם העם המונהג. אלא שאנחנו רואים שמדובר במלך אחר, מיוחד, שחש קרבה והזדהות עם נתיניו, ואפילו מוכן לרדת איתם לשאול תחתית בכדי להיות קרוב אליהם. מה הם משוגעים אף הוא משוגע, מה הם רחומים אף הוא רחום.

מלך מלכי המלכים פונה אל המשנה לו, אהובו. מי קרוב כל כך לריבון העולמים אם לא נציגם של עם ישראל, בניו אהוביו של המלך. המשנה למלך הוא מייצגה של כנסת ישראל, עם ישראל בתפארתו, ההולך עם המלך יד ביד בדבקות. אלא שהגדישו החטאים את הסאה ואין לעולם ברירה אלא להשתגע - עם ישראל הממשי יעקר ממקומו, ארץ מולדתו, כור מחצבתו, ויתבלבל בין העמים. אין שיגעון גדול מזה. אבל להיות שפוי בעולם משוגע זה עול כבד מנשוא. כאשר העולם משתגע אין ברירה אלא לכל הפחות לרדת מדרגה. המלך יהיה משוגע, וגם הבנים שלו, אבל יחד הם יסמנו את מצחם בסימן שיוכיר להם שאחרי הכל הם משוגעים. קשה שלא לקשר את הסימן על המצח למצוות תפילין המיוחדת לעם ישראל ומטרתה לקשר בין הקב"ה לעמו: "צריך כל אדם לפשפש את עצמו בכל עת, אם הוא דבוק בהשם יתברך; והסימן של דבקות הוא תפילין, כי תפילין הם סימן על הדבקות" (ליקוטי מוהר"ן, לח). התפילין בעיני ר' נחמן הן גם מקור השפע של ארץ ישראל - "וזה שבח ארץ ישראל... כי היא מקבלת הארה והשפעה מבחינת תפילין, מבחינת יעקב, מבחינת אמת, שמשם בא עשירות" (שם, מז). התפילין הן הקישור של עם ישראל לבוראו, אך גם לארץ ישראל המיוחדת לו. גם בגלות, הענייה, הדלה והשפלה, מזכירים התפילין את הארץ העשירה, המבורכת, הבריאה.

נסכם עד כה - עם ישראל חוטא ויוצא לגלות, לעולם של שיגעון. המלך והשני לו, אהובו, מחליטים לאכול גם הם מהתבואה המשגעת אך מחליטים על סימן שיעטר את מצחם ויזכיר להם שאחרי הכל הם שפויים. כך גם הבנים שלהם שימשיכו אותם - יחיו בשיגעון הגלות ויעטרו תפילין על מצחם שיוזכירו להיכן הם שייכים באמת, מאין הם באו ולאן הם הולכים. עם ישראל נתון בתוך שיגעונות העולם - מלחמות, מסעות צלב, רדיפות ועלילות - אבל בכל בוקר מסתכלים זה על מצחו של זה ונזכרים - בעצם אנחנו שפויים, חלקת הקודש הקטנה שנשארה לנו בבית הכנסת היא היא העולם האמיתי, הרחוק מהשיגעון. לפני שהם הולכים לעבוד את הפריץ, לחשב את המסים לקיסר ירום הודו או להישרף על קידוש השם - הם עוטרם על מצחם את הסימן שמזכיר להם מהו המקום אליו הם שייכים באמת.

משוגעת ככל המשוגעים

עד כאן פירוש לסיפורו של ר' נחמן. כעת, מהמקום בו עצר ר' נחמן ואנו פירשנו לפי שיטתנו, ננסה לתאר המשך למאורעות שסופרו.

הגלות המשוגעת התמשכה והתמשכה. עם ישראל המשיך לחיות במציאות המבולבלת הזו, נושא על מצחו את התזכורת לשפיות אפשרית. אולי כבר התרגל העם לחיות עם השיגעון. הדורות החדשים נולדים אל תוך עולם ומשוגע, ובכלל לא מכירים עולם שפוי בגדולתו. אבל מגיע יום וחווה חדש ומשונה קם בישראל. הוא לא הביט בכוכבים, רק במציאות סביבו. יש מציאות שפויה אי שם, הוא יודע, אבל איך מגיעים אליה? הוא מבין שהדרך שהלכו בה עד כה לא עובדת. במצב כזה לא נותר אלא לנקוט בצעד נועז, נואש, מהפכני, כנגד כל החוקים - הוא מחליט להוריד את הסימן ממצחו. הסימן שהזכיר לנו שאנחנו משוגע, אבל כנראה והשאיר אותנו בתוך העולם המשוגע בלי רצון אמיתי לחזור לעולם שפוי. החווה מוריד את הסימן מהמצח, מקים תנועות וכנסים וכתבי עת. הוא קורא לחזור לארץ ישראל - להקים מדינה משוגעת ככל המשוגעים. רבים הולכים אחריו, אך הרוב נשארים וזועקים - "אוי מה היה לנו, מעשה נבלה נעשה בתוכנו!".

ההסתוריה מתגלגלת ובכל זאת מדינה קטנה קמה לה - "בבאזל ייסדתי את מדינת המשוגעים". והמשוגעים למחצה, בעלי הסימן על המצח, מה איתם? הם מצטרפים, אך מסרבים לקחת חלק בשיגעון המוחלט. הם ממשיכים את חייהם השפויים למחצה תחת שלטון הרוצים להיות משוגעים לגמרי, בארץ ישראל. והשנים עוברות ואנחנו עדיין משוגע, בדרך זו או אחרת. אבל באמת אנחנו רוצים לחזור לחיים שפויים ובריאים, לשכון עם המלך בארצו ולעשות רצונו. אך כיצד? כדי לענות על שאלה זו נדרש למשל אחר ממעשיות ר' נחמן.

לרדת מתחת לשולחן

פעם אחת בן מלך אחד נפל לשיגעון שהוא תרנגול הודו הנקרא "הינדיק". וצריך לישוב ערום תחת השולחן ולגרור חתיכות לחם ועצמות כמו הינדיק. וכל הרופאים נואשו מלעזור לו ולרפאו מזה. והמלך היה בצער גדול מזה. עד שבא חכם אחד ואמר: אני מקבל על עצמי לרפאות! והלך והפשיט גם כן את עצמו ערום וישב תחת השולחן אצל בן המלך הנ"ל, וגם כן גרר פרורים ועצמות.

שאלו בן המלך: מי אתה? ומה אתה עושה פה? השיב לו: ומה אתה עושה פה? אמר לו: אני הינדיק!

אמר לו: אני גם כן הינדיק! וישבו שניהם יחד כך איזה זמן, עד שנעשו רגילים זה עם זה. ואז רמז החכם לבני הבית להשליך להם כתונות. ואמר החכם ה"הינדיק" לבן-המלך: אתה חושב שהינדיק אינו יכול לילך עם כתונת? יכולים להיות לבושים כתונת ואף על פי כן יהא הינדיק. ולבשו שניהם הכותונת. ואחר איזה זמן רמז והשליכו להם מכנסיים, ואמר לו החכם גם כן כנ"ל: אתה חושב שעם מכנסיים לא יכולים להיות הינדיק?! וכו' עד שלבשו המכנסיים. וכן עם שאר הבגדים. ואחרי-כן רמז והשליכו להם מאכלי-אדם מהשולחן. ואמר לו: אתה חושב שאם אוכלים מאכלים טובים איז מען קיין הינדיק נישט? מקען עסן און אויך זיין אהינדיק! ואכלו. ואחר-כן אמר לו: אתה חושב, שהינדיק מוכרח להיות דווקא תחת השולחן?! יכולים להיות הינדיק ולהיות אצל השולחן! וכן התנהג עמו עד שריפא אותו לגמרי.²

גם במשל זה מופיע הקשר בין המלכות לשיגעון - בן המלך השתגע והחליט שהוא תרנגול הודו. הקים לו מדינה קטנה של הינדיקים מתחת לשולחן. העולם שמתחת לשולחן הוא העולם הגשמי, הארצי - אז הוא אוכל כהינדיק, ישן כהינדיק, מקרקר כהינדיק. את חיי הרוח הנעלים הוא השאיר למי שיכולים לשאת אותם - הוא נשאר בארציות. אך אנו מגלים שיש דרך לעזור לו לצאת מהחיים האלה. אפשר לקחת את החומר ולשלב איתם חיי רוח נעלים. זה חידוש גדול, אבל הוא אפשרי - ר' נחמן מלמד אותנו שכדי להחזיר את העולם לשפיותו עלינו לרדת אל מתחת לשולחן ולהצטרף לרגע אל בן המלך המשוגע, להתנהל יחד איתו כהינדיק. להרגיש את המקום הארצי, המנקר וזרעונים מהקרקע. לשבת איתו איזה זמן, לשוחח איתו, לתת לו מקום - עד שיעשו רגילים זה עם זה. החכם הגדול לרגע לא שוכח שהוא חכם, שהוא ירד מתחת לשולחן למען מטרה מסוימת, אך בכל זאת הוא גם לא מוותר על הקרבה להינדיק. הוא מצליח להבין מה מניע את בן המלך ההינדיק. הוא באמת מבין את "התרנגוליות" שבו. יש אפשרות להסתכל על הקרבה שבין החכם להינדיק כקרבה מלאכותית ותכליתית - החכם עושה זאת מתוך איזו תחושת שליחות מנותקת ומתנשאת. אך אפשר גם לראות איך החכם באמת מתקרב להינדיק ומוצא בעצמו את הצד ההינדיקי, את החלק שמתנהל על הארץ מתחת לשולחן. החכם היורד מטה ניצב בתפקיד המחנך, אך אפשר לראות גם שההינדיק מגלה לחכם סוד גדול - אפשר להיות הינדיק וגם להיות חכם. אפשר להיות הינדיק שלובש מכנסיים, אוכל מאכלים טובים ומשוטט בעולמות עליונים. אפשר להיות הינדיק וגם להיות אצל השולחן מלמעלה. יחד הם העולים חזרה לעולם השפוי באמת, עולם שמצליח להכיל את החכמים, את ההינדיקים ואת החכמים שהיו פעם הינדיקים. יחד הם מצליחים

² כוכבי אור, עמ' קצב, הוצ' קרן אודסר.

במתינות לחזור חזרה לנקודה הראשונית, בה המלך השפוי משגיח על נתיניו-אהוביו
השפויים גם הם, באהבה, בשמחה, באמונה.³

³ חלק מהרעיונות המובאים בפסקה זו שמעתי מפיו של הרב גדעון ביר הי"ו.

